

Sınır oluşturan ve sınır aşan sular

Dünyanın Tanımsız Alanları (*)

Dursun YILDIZ

Su Politikaları Uzmanı

USİAD Genel Bşk. Danışmanı

Giriş

16-22 Mart 2009 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenecek olan 5. Dünya Su Forumunda Sınıraşan ve Sınıroluşturan Suların durumu da ele alınacak !

Sınırlarımızın 615 km'si su'dan oluşuyor. Ülkemiz dünyada bütün komşularıyla su'dan sınıra sahip olan ender ülkelerden birisi. Türkiye'nin tam bir kaynak planlama ve kullanabilme serbestisi bulunmayan sınıraşan/sınıroluşturan su kaynaklarının toplam potansiyeli 66,4 milyar m³ olup bunun toplam su potansiyelimiz içerisindeki payı %36'yı bulmaktadır. Bu durum, su kısıtı yaşanan Ortadoğu bölgesine komşu olan ve sınıraşan suların kaynağına sahip bulunan ülkemizin stratejik öngörü çalışmalarına ve dinamik bir hidropolitikaya olan ihtiyacını arttırmaktadır. Bu konu 5. Dünya Su Forumu'nda "Havza Yönetimi ve Sınıraşan Sularda İşbirliği" konu başlığı ile ele alınacaktır. Bunun yanı sıra daha önceki Dünya Su Forumlarında olduğu gibi 5. Dünya Su Forumunda da suyun siyasi ve stratejik öneminin yanı sıra sınıraşan sular, özelleştirme gibi ulusal hükümetlerin üzerinde mutabakat sağlamakta zorlandığı konularda tartışmalar da yer alacaktır.

Su Havzalarımız ve Potansiyelleri

Yapılan teknik çalışmalarda Türkiye 26 adet hidrolojik havzaya bölünmüştür. Bu 26 havzanın, 15 adedi nehir havzası, 7 adedi irili ufaklı akarsulardan oluşan müteferrik havza, 4 adedi ise, denize boşalımı olmayan kapalı havzalardan meydana gelmiştir. Ülkemizdeki 26 Akarsu havzasının tümünden bir yılda akışa geçen ortalama su miktarı 186 milyar m³ olarak hesaplanmıştır.

Bu havzalar içindeki en büyük pay Türkiye'nin yıllık toplam ortalama akışına % 17 lik oranla katkıda bulunun Fırat havzasına aittir. Bunu % 11,5 luk oranla Dicle nehri havzası, % 8'lik oranla Doğu Karadeniz havzası, %6'lık oranla Doğu Akdeniz havzası, % 5,9'luk oranla Antalya Havzası takip etmektedir.

Diğer havzaların yıllık toplam ortalama su potansiyeline katkıları ise %5,3 ten başlayarak % 0,3'e kadar inmektedir. Katkısı en az olan iki havzamız ise Burdur Göller havzası ve Akarçay havzası'dır.

Bu su havzalarımızdan altısı sınıraşan sularımızın yer aldığı havzalardır. Bunun yanı sıra bugün pek bilinmemesine karşın, toplam kara sınırlarımızın yaklaşık yüzde 22'sini sular oluşturmaktadır.

(*)Cumhuriyet Strateji 8 Aralık 2008 /232

Sınır Oluşturan ve Sınır Aşan Sularımız

Ülkemizin sınır oluşturan suları içerisinde en önemlileri Meriç ve Arpaçay nehirleridir. Bunların yanısıra Bulgaristan ile sınır oluşturan Mutlu Dere ve Irak ile sınır oluşturan Hezil çayı gibi kısa mesafeli ve küçük su potansiyelli su kaynakları da mevcuttur. [1]

Sınıraşan ve sınır oluşturan yüzeysel su kaynaklarımız Tablo 1.'de verilmiştir. Bu Tablo'da verilen ve Türkiye'nin tam bir kaynak planlama ve kullanabilme serbestisi bulunmayan sınıraşan/sınıroluşturan su kaynaklarının toplam potansiyeli 66,4 milyar m³ olup bunun toplam su potansiyelimiz içerisindeki payı %36'yı bulmaktadır [1]. Türkiye'nin kara sınırlarının %22'si de nehirlerden oluşmaktadır. (Tablo 2).

Tablo 1: Türkiye'de Sınır Oluşturan ve Sınıraşan Sular [1]

Sıra No	Nehir Adı	İlgili Ülkeler (Nehrin Akış Yukarısından Akış Aşağısına Doğru)
SINIR OLUŞTURAN SULAR		
1	Meriç Nehri	Bulgaristan-Türkiye-Yunanistan
2	Aras Nehri	Türkiye-Azerbaycan-İran Ermenistan
3	Arpaçay	Türkiye-Ermenistan sınır suyu
4	Hezil Ç. (Diclenin kolu)	Türkiye-Irak sınır suyu
5	Mutlu Deresi (Rezve)	Türkiye-Bulgaristan sınır suyu
6.	Asi Nehri	Türkiye Suriye
SINIRAŞAN SULAR		
1	Fırat Nehri	Türkiye-Suriye-Irak
2	Habur Ç. (Res-ul-Ayn.Pınar)	Türkiye-Suriye
3	Nusaybin Çağ-Çağ Pınar	Türkiye-Suriye
4	Sacir Suyu (Fırat'ın kolu)	Türkiye-Suriye
5	Culap D (Fırat'ın kolu)	Türkiye-Suriye
6	B.Cırcıp suyu (Fırat'ın kolu)	Türkiye-Suriye
7	Karacurum Çayı	Türkiye-Suriye
8	Balık Suyu	Türkiye-Suriye
9	Zerkan Suyu	Türkiye-Suriye
10	Senpas Suyu	Türkiye-Suriye
11	Dicle Nehri	Türkiye-Suriye (Sınır)-Irak
12	Zap Suyu (Dicle'nin kolu)	Türkiye-Irak
13	Şemdinen Çayı (Zap'ın kolu)	Türkiye-Irak
14	Drahini D. (Hezil'in kolu)	Türkiye-Irak
15	Nerduç Çayı	Türkiye-Suriye
16	Çoruh Nehri	Türkiye-Gürcistan
17	Asi Nehri	Lübnan-Suriye-Türkiye
18	Afrin Çayı (Asi Nehri'nin kolu)	Türkiye-Suriye-Türkiye
19	Sabun Suyu (Afri'nin kolu)	Türkiye-Suriye-Türkiye
20	Kura (Kür) Çayı	Türkiye-Gürcistan-Azerbeycan
21	Sarısu (Gürbulak sınır kapı)	Türkiye-İran
22	Kocadere (Veleka)	Türkiye-Bulgaristan

Tablo 2: Türkiye'nin Su ve Kara Sınırları [2]

<i>Komşu Ülkeler</i>	<i>Türkiye İle Olan Sınır Uzunluğu</i>	<i>Sınır Teşkil Eden Nehir Uzunluğu</i>	<i>Kara Sınırına Olan Oranı</i>
	<i>(Km)</i>	<i>(Km)</i>	<i>(%)</i>
Suriye	877	76	9
Ermenistan			
Azerbaycan(Nahçıvan),Gürcistan	610		
İran	454	243	40
Irak	331	20	4
Bulgaristan	269	38	11
Yunanistan	212	50	19
Toplam	2753	188	89
		615	22

Sınıroluşturan ve sınıraşan su kaynaklarımızla ilgili durumumuz Türkiye'nin bu alanda multidisipliner, kapsamlı ve sürekli çalışmalara zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır.

615 km lik bir su sınırına sahip olan ülke olarak , aynı akarsuya kıyıdaş olan devletlerin bu akarsudan faydalanmalarının optimum ve sorunsuz olarak gerçekleştirilmesi ve birbirlerine yapacakları olumsuz etkilerin en aza indirgenmesi konuları ülkemiz için de önem taşımaktadır.

Türkiye, sınırlarının %22 sini nehirlerin oluşturması nedeni ile sınırların sabitleştirilmesine ilişkin teknik tedbirlerin dışında bu suların ortak kullanımını öngören çeşitli anlaşmalara da imza koymuştur.Ancak yine de Türkiye, sınıraşan sular kapsamında değerlendirilen sorunlu ve birden fazla akarsuya sahip bir ülkedir. Gündemde daha çok yer alan Fırat ve Dicle Nehirlerinin dışında Tablo 2'de verilen diğer sularla ilgili olarak (Meriç, Asi, Çoruh, Aras ve Arpaçay) halen küçük ölçekte yaşanan bazı sorunlar mevcuttur.

Hukuksuzluk Sorunu

20. yy. başlarından bu yana su konusundaki uyuşmazlıkları giderebilecek ve uzlaşma ortamı yaratabilecek özelliklere sahip bir hukuk oluşturulması için çalışmalar yapılmaktadır. Ancak bu çalışmalar ile bugüne değin anlaşmalar, teamül hukuku ve genel hukuk ilkeleri bağlamında evrensel düzeyde tüm ülkeleri bağlayıcı nitelikte kesin hükümler içeren bir kurallar sistemi oluşturulamamıştır.

Bugüne kadar ülkeler arasında sınıraşan ve sınıroluşturan sular konusunda 300'e yakın ,su kaynaklarının korunması konusunda da yaklaşık 2000 adet anlaşma imzalanmasına rağmen bu konular henüz tüm ülkeler tarafından kabul gören kesin kurallara bağlanamamıştır.(4).

Bu alanda halen ,yalnızca taraf ülkeleri bağlayan ikili ya da çok taraflı anlaşmalar mevcuttur. Uygulamada bu alanda tüm ülkeler tarafından kabul edilen uluslararası bir otoritenin oluşturulamamış olması her ülkenin karşılıklı güvensizlik içerisinde kendi su stratejilerini geliştirmesine sebep olmaktadır. Bu bağlamda uluslararası hukuk prensiplerinin devletler arasındaki sürtüşmeleri düzenleyerek ve yatıştırarak bir çözüm üretmesi oldukça zordur. Aslında uluslararası hukukta söz konusu suların kesin bir tanımı dahi bulunmamaktadır. Akarsu sistemlerini kendi çıkarları doğrultusunda tanımlayan ülkeler yine kendi tanımları

doğrultusunda hareket etmektedir. Bu belirsizlik sonucu ortaya çıkan kavram kargaşası, sorunun daha en başından algılanmasında farklılıklar ortaya çıkmasına yol açmaktadır.(6)

Dünyada iki yada daha fazla ülke sınırlarından geçen 261 adet nehir bulunmaktadır.(5)Bu sular ile ilgili toplantılarda tanımlar konusunda bile anlaşma sağlayabilmek zor olmaktadır.Bu nedenle birden çok ülkeyi ilgilendiren sular konusunda ülkelerin ortak bir tanımda buluşabilmesi amacıyla "uluslararası su" (international waters) yerine önerilen tanımlar arasında "sınır aşan sular" (transboundary waters) da yer almıştır. (3).

Ülkemizin Dicle ve Fırat havzası sularını ve diğer sınır ötesine akan sularımızı “**uluslararası su**” kılan bir düzenleme olmadığına göre bu sular için, “sınır aşan su” sınır yapan nehirlerimiz için ise “sınır oluşturan su” terimlerini kullanmak mümkündür.

Türkiye'nin Zorunluluğu

Dünyada ve özellikle ülkemizin de içinde bulunduğu Orta Doğu'da kısıtlı su kaynaklarının gittikçe artan nüfusun ihtiyaçlarına cevap verememesi,konu ile ilgili tartışmaların Türkiye için önemini her geçen gün arttırmaktadır.Jeostratejik konumu nedeniyle,su konusunda uluslararası forumlarda siyasi baskılara maruz kalmakta olan ülkemizin bu konularda dinamik bir hidropolitika'ya olan ihtiyacı artmaktadır.Bu dinamik hidropolitik'a Türkiye'nin bugüne kadar uyguladığı anlaşmaya yönelik tavrını ve suyu daha verimli kullanma politikalarını tüm dünyaya daha farklı yöntemlerle açıklamalıdır.Bunun yanı sıra su tahsisinde doğal hidrolojik koşulların değişkenliği prensibinin uygulanmadığı Dicle ve Fırat Havzasında son iki yılda yaşanan yağışlarda azalma ve sıcaklıklardaki artışın oluşturduğu olumsuzluklara rağmen 1987 Türkiye - Suriye İşbirliği Protokolünde yer alan 500 m³/sn lik su bırakma taahhüdüne uyulmasının ortaya çıkardığı sorunlardan da söz edilmelidir.

”Hidropolitik” : havzası birden fazla ülkenin sınırları içerisinde bulunan yer altı ve yerüstü ,suni ya da doğal su kaynaklarının yarattığı siyasi ve hukuki sorunları teknik yönleri ile birlikte inceleyen ve bu sorunlara hukuksal çerçevede çözümler arayan disiplinlerarası yeni bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınır oluşturan ve sınırdan aşan suların *Türkiye'nin toplam su kaynakları potansiyelinin %36 sı'nı* oluşturduğu düşünülürse; konjonktürdeki değişimi ,teknolojideki gelişimi ve bölgesel dengeleri dikkate alan “Dinamik Hidropolitik” değerlendirme ve uygulamalara olan zorunluluğumuz daha da açık olarak ortaya çıkmaktadır.

Ortadoğu'ya Giden Sularımız

Dicle ve Fırat nehirleri ülkemizin su potansiyelinin yaklaşık dörtte birini oluşturmasına rağmen sınıraşan akarsu sistemi niteliği taşıması nedeniyle geliştirmekte en çok zorlandığımız nehirlerdir.Sınıraşan su karakterindeki bu nehirlerden Fırat'ın ortalama suyunun beşte dördünden , Dicle'nin ise beşte ikisinden fazlası Türkiye'den kaynaklanmaktadır.Bölgede GAP dahil yukarı havzadaki tüm tesislerin gerçekleştirilmesinden sonra Türkiye'den kaynaklanan suların normal koşullarda Fırat'ta % 40'ı Dicle'de % 65'i komşu ülkelere akmaya devam edecektir.

Dicle ve Fırat nehirleri sularının kullanımının engellemeye yönelik ilk etkinlikler GAP'ın uygulamaya geçirilme süreci ile başlamıştır. 1982 yılında Türkiye'nin çağrısı ve inisiyatifiyle gerçekleştirilen Türkiye Suriye Irak arasındaki Ortak Teknik Komite toplantılarından ve “Üç Aşamalı Plan”dan istenilen sonuç alınamamıştır.

Bu planda ;her üç ülkenin su ve toprak envanterinin yapılması ve akabinde bu veriler üzerinden üç ülkenin su ihtiyacının ve bu ihtiyacın karşılanma yollarının geliştirilmesi yer almıştır.Bu plan ile de bağlantılı olarak Türkiye “Dicle ve Fırat nehirlerinin tek bir havza olduğunu ve bütüncül bir yaklaşımla ele alındığında iki nehrin toplam su potansiyelinin üç kıyıdaş ülkenin ihtiyaçları için yeterli geleceği ve suyun faydalarının paylaşılmasına zemin sağlayacak hakça ,makul ve optimum bir şekilde kullanımının esas olması gerektiğini “savuna gelmiştir. Türkiye Dicle-Fırat havzasına ilişkin sınıraşan su politikalarını ulusal hükümlerle haklarını da dikkate alarak bölgesel işbirliği açısından değerlendirmiş ancak bölge ülkelerinden yeterli destek ve iyi niyeti görememiştir.

Bugün gelinen noktada Dicle ve Fırat havzasında suyun kullanımı gerek AB'nin gerekse BM'nin ilgi alanında çokça yer almaya başlamıştır.Nitekim Türkiye'ye yönelik 2003 Katılım Ortaklığı Belgesi, 6 Ekim 2004 İlerleme Raporu, 9 Kasım 2005 İlerleme Raporu gibi bir dizi Avrupa Birliği belgesi kapsamında sınıraşan su işbirliğine, özellikle Su Çerçeve Direktifi ve Birliğin taraf olduğu diğer uluslararası sözleşmeler kapsamında, özgün atıflar vardır. Öte yandan Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu'nun 2004 yılında yayınladıkları *Türkiye'nin Birliğe Adaylığına İlişkin Öncelikli Konuları Ve Türkiye'nin Muhtemel Üyeliğinin Birlik Üzerindeki Etkileri*'ni içeren raporlarında, Fırat-Dicle havzasına atıflar yapılmıştır. Bu raporda gerek bu havzada “İsrail ve komşularını dikkate alan uluslararası yönetim ve işbirliği” gerek “Türkiye'nin, Suriye dahil güney komşularıyla, Irak ve İran'ın güneyinde yer alan Mezopotamya Bataklıklarının su ihtiyaçlarını özellikle dikkate alan adil su dağıtımını sağlayabilecek çalışma gruplarını kurma” çerçevesinde özel atıflar bulunmaktadır. Bu gelişmeler ışığında, Birliğin dikkatinin özellikle Türkiye'nin başlıca sınıraşan su kaynaklarından olan ve Orta Doğu komşularıyla paylaştığı Dicle-Fırat havzasına çevrilmiş olması dikkat çekicidir.

AB'nin yanı sıra Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 9 Kasım 2006 da yayımlanan “İnsani Gelişme Raporu”nda küresel bir sorun olan su kirliliği ve suyun adaletsiz bir şekilde dağılımının yanı sıra Türkiye'nin Dicle ve Fırat sularını adaletsiz kullandığına ilişkin tespitler bulunmaktadır.Raporda “GAP 'ın havzada kazananlar ve kaybedenler yaratarak Suriye'ye olan akışı üçte bir oranında düşürebileceğinden ”söz edilmektedir.

Ne Yapmalı

615 km.lik bir su sınırına sahip olan ülkemizin brüt su potansiyelinin % 36'sı, yıllık ortalama 66.4 milyar m³ su, sınır aşan ve sınır oluşturan su havzalarımızdan kaynaklanmaktadır.Bu altı su havzasının dördünde Türkiye nehrin akış yukarısında kalan kaynak ülke durumundadır Bu durum göz önüne alınırsa, ülkemizin ulusal ve uluslararası su politikalarına vermesi gereken önem daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bir yandan 2003 Mart ayından buyana işgal altında olan Irak'ın siyasi ve ekonomik yeniden yapılandırma sürecinin muhtemel etkileri; öte yandan uluslararası su hukuku çalışmaları, Avrupa Birliği'ne katılım şartları ve su üzerine küresel politikalar ulusal politikalarımızı zorlamaktadır.

Orta vadede dünyanın su kısıtı olan bölgelerinde suyun sosyal ve ekonomik gelişmedeki sınırlayıcı etkisinin artması halen yaşanan problemleri bir üst boyuta taşıyacaktır. Bu durum bu alanda yapılacak stratejik öngörü çalışmalarının önemini arttıracak ve suyun kullanımı konusundaki ulusal ve uluslararası hidropolitikaları bugünkünden daha ön plana çıkartacaktır.

Sınıraşan sular konusunda mevcut veya ulası uyuşmazlıkların çözümlenebilmesi için işbirliğinden başka çare de görünmektedir. Ancak işbirliğinin olabilmesi için duruma göre aktörlerin politika, davranış ve düşüncelerinde değişikliğe gitme zorunluluğu vardır.(7)

Uluslararası ilişkilerde bir değişiklik süreci yaşanmakta olup teknolojik gelişme ,karşılıklı bağımlılık her geçen gün artmaktadır. Bu karşılıklı bağımlılıktaki artış bölgesel olarak mevcut güvensizlik ortamının ortadan kaldırılmasında önemli bir rol oynayabilir Bu süreç sınıraşan suların akılcı planlı ve rasyonel olarak kıyıdaş ülkeler arasında kullanımı konusunda da ilişkilerin gelişmesine ortam ve olanak sağlayabilir

Bu olası gelişmeler ülkemizin de bu konuda daha kapsamlı stratejik öngörü çalışmalarına ve daha dinamik hidropolitik uygulamalara olan ihtiyacını arttırmaktadır .Türkiye ulusal çıkarlarını gözardı etmeden, suyu bir işbirliği aracı olarak kullanmaya hazır ve niyetli olduğunu daha dinamik hidropolitik uygulamalarla açıklamalıdır.Bu uygulamalar güven ortamının oluşmasında da etkili olacaktır.

Bununla eşzamanlı olarak Türkiye her bölgedeki olası su sorunlarını dikkate alarak orta ve uzun vadedeki planlamalarını şimdiden yapmalı ve bu alanlarda gerekli uygulamalara bir an önce başlamalıdır.

Sınıraşan sular konusu, 2009 yılında İstanbul'da düzenlenecek olan V. Dünya Su Forumu'nun Bakanlar Konferansında daha önce olduğu gibi yine ele alınacaktır."Su İçin Farklılıkların Birleştirilmesi " ana temasını taşıyan bu forumda Türkiye'nin suyu bir işbirliği aracı olarak kullanmaya yönelik akılcı politikası anlatılmalı ve Dicle ve Fırat sularının çok bilinmeyenli Ortadoğu Su Denklemi'nin çözümüne alet edilmemesi konusunda da dikkatli olunmalıdır.

Kaynaklar

- (1) Avcı, İ.; Yanık, B., "Sınıraşan ve sınır oluşturan su kaynaklarımız: potansiyel, su talepleri ve sorunları". Makina Mühendisleri Odası ve 15 Diğer Meslek Odası, İstanbul Şubeleri, Su Kongresi ve Sergisi '97, İstanbul, 1997, s.7-15.
- (2) Bilen Özden 2000 " Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye" Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı TESAV Yayını 2000 Yayın No: 10 Ankara
- (3) Krishna, Raj. (1995) "International Watercourses: World Bank Experience and Policy", Water In The Middle East Legal Political and Commercial Implications, London: Tauris Academic Studies.
- (4) Postel, S. 1996. *Dividing the Waters: Food Security, Ecosystem Health, and the New Politics of Scarcity* (Washington, D.C.: Worldwatch Institute).
- (5) Pamukçu Konuralp "Su Politikası" Bağlam Yayınları 2000.İstanbul.
- (6) H Miray Vurmay 2004 "Ortadoğu'da Alevlenen Sular " TUSAM Ortadoğu Araştırmaları Masası 2004.
- (7) Ali İhsan Bağış 2002 " Ortadoğu Hidropolitigi Üzerine Bir Değerlendirme " İMO Türkiye Mühendislik Haberleri Sayı 420-421-422 / 2002/4-5-6